

GYEPKEZELÉS VÉDETT TERÜLETEKEN – TERMÉSZETVÉDELMI CÉLKITŰZÉSEK, GAZDASÁGI VONATKOZÁSOK ÉS TÁRSADALMI HÁTTÉR (EGY ÉSZAKI-KÖZÉPHEGYSÉGI PÉLDA)

Sz. Tóth Erika

Summary

The difficulties of grassland management in protected areas derive partly from nature conservation questions. Very often the economic and sociological problems have great influence upon nature conservation and bigger political and economical force would be needed to solve them than the institution of nature conservation has nowadays in Hungary.

Thanks to the collapse of livestock breeding huge grasslands (pastures, hayfields) remained unmanaged. The nature conservation is not able to give the appropriate management to them as habitat management. This problem appears very seriously on those sites which developed under traditional landuse and where the aim is to keep up the traditional landscape pattern.

Összefoglalás

A védett területeken történő gyepterület-kezelés és gyepterület-ápolás nehézségei csak részben szakmai eredetűek. Sokkal súlyosabbak azok a problémák – gazdasági és társadalmi vonatkozásúak – amelyek alapjaiban befolyásolják egy-egy terület természeti értékeinek fennmaradását, azonban megoldásuk meghaladja a természetvédelem intézményrendszerének erejét és hatáskörét.

Az állattenyésztés összeomlásával olyan hatalmas területeken maradtak a gyepek kezeletlenek, amivel a természetvédelem pusztán élőhelykezelés címén már nem tud megbirkózni. Ez a probléma legélesebben ott jelentkezik, ahol az adott térségre jellemző táj megőrzése a cél és ez a táj az évszázados emberi használat eredményeképpen alakult ki.

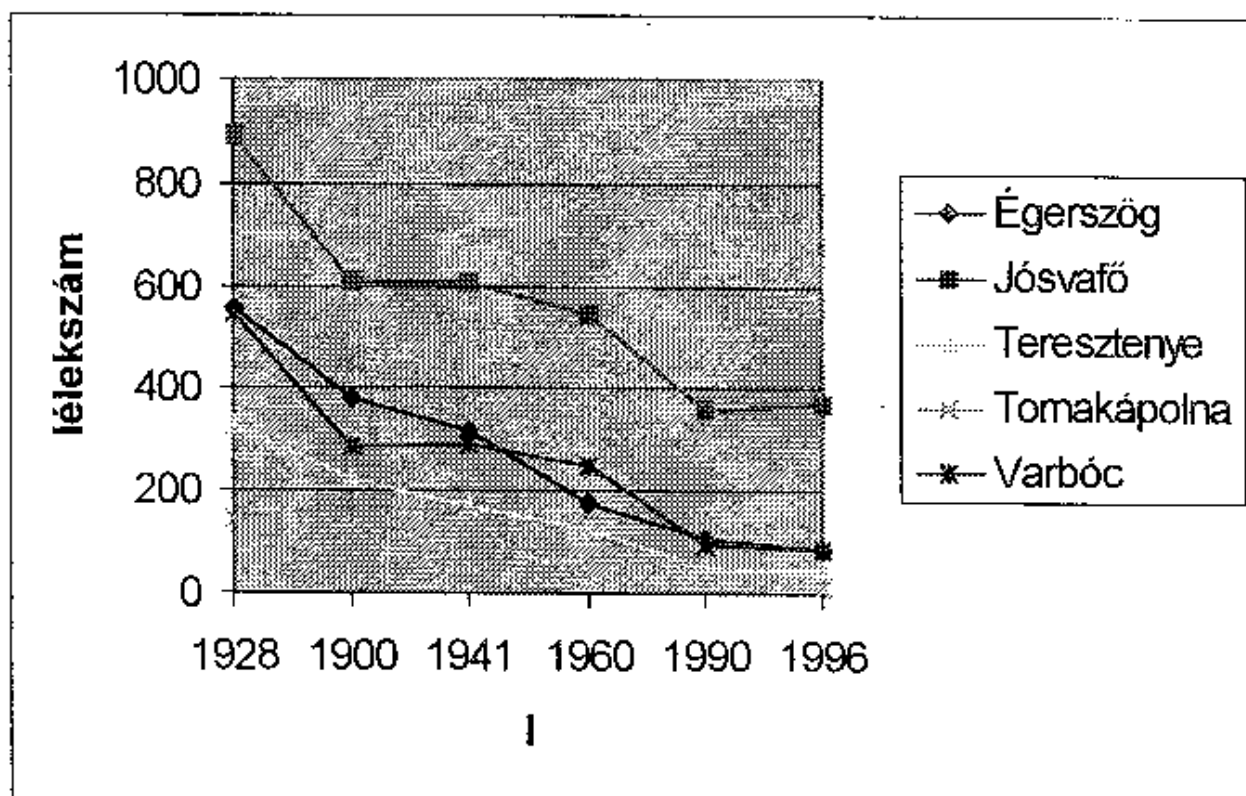
Hétköznapi megítélés szerint sok esetben a természetvédelem feladata sem más mint múzeumjainké: a múltból örökségként ránk hagyott értékek őrzése. Sajnos ez a vélemény félig-meddig helytálló, hiszen a feldarabolódott, egymástól elszigetelődött „természetdarabkák” és a funkciójukat veszített tájegységek természeti értékeinek megőrzése nem sokban különbözik az üvegszekrényben tárolt régi kardok vagy elődeink használati tárgyainak sorsától. Különösen igaz ez az évszázados emberi használat eredményeként létrejött, növény és állattani értékekben bővelkedő élőhelyek esetében, ilyenek a legelők, fás legelők, legelő erdők, kaszálók, hagyományosan művelt (kaszált aljú) gyümölcsösök, stb. A természetvédelem nemcsak szakmai kérdésekbe ütközik, hanem olyan – gazdasági és társadalmi vonatkozású – problémákkal találkozik nap mint nap, amelyek megoldására sem ereje sem hatásköre nincs meg. Bár a gazdasági és társadalmi problémákkal nem hivatott a gyepterület-kezelési szakmai fórum foglalkozni, mégis úgy gondolom figyelembe kell ezeket is vennünk, hiszen egy jó szakmai koncepció kidolgozásához elengedhetetlen a komplex látásmód.

A magyar gyepgazdálkodás (itt értsd történeti értelemben) jelenségeit és összefüggéseit természeti, gazdasági és társadalmi meghatározottságukban szükséges értelmezni és minősíteni. A rétgazdaságot a természeti és ökológiai adottságok mellett a társadalmi változások mindenkor befolyásolták. A Kárpát-medencében a gyepgazdálkodási tevékenység legalább egy évezredes múltira tekint vissza, ez idő alatt azonban módszereit, eszközeit tekintve jelentős változáson ment keresztül. A természetvédelem számára a 19. században történt folyószabályozások, lecsapolások, gycpfeltörések és a 20. században lezajló intenzifikáció és az állattenyésztés összeomlása a legmeghatározóbb. Az itt felsorolt események jórészt károkat és veszteségeket okoztak Magyarország természeti értékeiben.

A gyepgazdálkodás sorsa az Aggteleki Nemzeti Park térségében sem alakult másképpen, mint az ország más részein. A karszterületen a népesség talán még inkább függött az állattenyésztéstől, mivel a termőföld rossz minősége miatt a szántóföldi termelés nem lehetett gazdaságos. Számos írásos emlék bizonyítja a rétgazdálkodás jelentőségét környékünkön, a 16. században a rétért és kaszálókért valóságos verseny alakult ki; sok pert folytattak le erőszakos rétfoglalás, elkaszálások és szénalopások miatt.

Annyiban azonban eltér a rétgazdálkodás története más országrészekétől, hogy a modernizáció és a hanyatlás csak késleltetve érezte itt a hatását. Egészen az 1960-as évekig fennmaradt az a hagyományos gazdálkodási forma, amely évszázadokon keresztül jellemezte a térséget. A hatvanas években azonban szinte egyik napról a másikra hatalmas területeket hagytak fel. Ez a hanyatlás a Borsodi-medence nehézipari központtá válásával párhuzamosan játszódott le. Az események jól követhetők a környékbeli falvak népességének változásán – mind korösszetételt, mint lélekszámot tekintve (1. ábra) – és az állatállomány csökkenésén keresztül.

Legszemléletesebbek azonban azok a változások, amelyek az 1952, 1971, 1988 és 1997-ben készült légifotókon láthatók. Az esetek nagy részében 1952-ben még jól karbantartott, rendszeresen legeltetett és kaszált gyepeken 1997-ben sok esetben már záródott cserjést vagy fiatal erdőt találunk. Jóformán csak a falvakhoz közeli réteket művelték továbbra is, valamint amíg a helyi erdészetlovakat használt a fakitermeléshez, addig a fennsíki kaszálók egy része használatban volt. Az Aggteleki Nemzeti Park megalakulásával, megfelelő gyepkezelési koncepció hiányában, a kezeletlen kaszálók területe eleinte növekedett és sokáig a fennsíki, völgyalji és szőlőhegyi gyepkezelése nem volt teljesen megoldott, hiszen minden egykor legeltetett vagy kaszált gyep fenntartása lehetetlen és felesleges is. Egy részről a védett terület jellege – nemzeti park – megkívánja egyes területek rezervátum jellegű védelmét (beavatkozás ideális esetben nincs, csak a vad állományszabályozása és a betelepülő (betelepített) tájidegen fajok eltüntetése lehetséges), más részről viszont olyan nagy terület kezeléséről lenne szó amelyet a természetvédelem élőhelykezelés címén már képtelen megoldani.

I. ábra Népeségváltozások az Aggteleki Nemzeti Park térségében 1928-1996 között

Forrás: Szuhay, P. 1991: Az Aggteleki-kaszti falvainak szociográfiája nyomán

Annak megértésére, hogy miért fontos fenntartani állatállomány hiányában ezeket a gyepeket, szólnunk kell az Aggteleki Nemzeti Park területén és közvetlen szomszédságában található gyepek természetvédelmi jelentőségéről. Az egykori kaszálók és legeltetett gyepek az évszázados emberi használat ellenére, még őrzik az eredeti vegetáció sok ritka és rendkívül értékes elemét, valamint hihetetlenül gazdag rovarvilágnak adnak otthont. Egyes növénytársulások menedékként szolgálhatnak olyan unikális növény- és állatfajok számára, melyek előhelyei az ország más területein a helytelen és egyre intenzívebb földhasználat miatt feldarabolódnak, eltűnnek vagy gyomosodás következtében mennek tönkre. Másrészt a kaszálókon és a "szőlőhegyeken" a kaszált aljú gyümölcsösökben a hagyományos használat számos esetben olyan növényzeti típust hozott létre és tartott fenn, mely rendkívüli fajgazdagságával tűnik ki. Harmadrészt a terület növényzete struktúráját tekintve a művelt, a felhagyott és az érintetlen foltok mozaikszerű elhelyezkedése és a visszaerdősülés felé haladó szukcesszió szinte valamennyi stádiumának jelenléte természetközeli állapotot idéz. Ez a mozaikosság és az utóbbi 30-35 háborítatlan év kedvezett azoknak a fajoknak, amelyek a jó természetességi állapotú helyekre jellemzőek.

Az Aggteleki Nemzeti Park abban a sajátos helyzetben van, számos előnyt és számos hátrányt jelent számára az állattenyésztés összeomlása az Aggteleki-karszt és azzal szomszédos területeken.

Előnyök:

- az erdei legeltetés és makkoltatás megszűnése,
- egyes területek túllegeltetésének megszűnése,
- sziklás lejtők, kopárok legeltetésének megszűnése.

Hátrányok:

- fajgazdag kaszálók eltűnése,
- legelők degradációja,
- kaszált aljú gyümölcsösök előregedése, eltűnése,
- fontos élőhelyek degradációja: legsúlyosabb a völgyalji felhagyott gyepeken egyes agresszív, adventív növényfajok előretörése,
- a hagyományos gazdálkodás által fenntartott – a különböző talajtani és geomorfológiai adottságokon is alapuló – élőhelyi sokféleség, mozaikosság eltűnése.
- a térségre jellemző, a hagyományos paraszti rétgazdálkodással kapcsolatos táji és kultúrtörténeti emlékek eltűnése.

A hagyományos gazdálkodás teljes felhagyása jelentős veszteséget jelentene mind természetvédelmi, mind kultúrtörténeti szempontból, ezért fontos a megfelelő gyepterkezelési stratégia kidolgozása. A „stratégia” szót itt azért használom, mert nem elegendő a konkrét gyepterkezelési módszer hozzárendelése egy adott területhez. A cél nem pusztán a „művelési ág” fenntartása. A feladat, mely rendkívül összetett, a következő:

- a térségre leginkább jellemző, ez idáig is jó állapotban fennmaradt gyepek megőrzése, azok állat- és növényközösségeivel együtt,
- amennyiben még lehetséges a hagyományos gazdálkodás által kialakított tájmintázat megőrzése,
- a rétgazdasághoz kapcsolódó kultúrtörténeti értékek megőrzése és rendeltetésszerű használata (pl. szénarakodók, stb.),
- hagyományos magyar háziállatfajták megőrzése.

Az itt megfogalmazott cél legteljesebben akkor valósulna meg, amennyiben a helyi állattenyésztés és a hozzákapcsolódó rétgazdálkodás „újraéleszthető” lenne a természetvédelem által megkívánt szinten és módszerekkel. Ekkor azonban szembe kell néznünk újra azzal, hogy a gazdasági és társadalmi körülmények mennyire befolyásolják céljaink megvalósítását. Az állattenyésztés újraélesztése csak a helyi lakosság bevonásával és támogatásával lehetséges. A nehézségek a következők:

- elnéptelenedő, előregedő falvak,
- vállalkozókedv és kezdőtőke hiánya,
- a megtermelt javak eladhatatlansága, piachiány,
- a természetvédelem korlátozásait kompenzáló támogatási alap hiánya,
- bizalomhiány a természetvédelem intézményével szemben.
- a falusi turizmussal „megtámogatott” hagyományos gazdálkodás még nem bejáratott és elfogadott megélhetési lehetőség a térségben.

Visszatérve egyik kezdő gondolathoz, mindaddig amíg egy ilyen újraélesztési program nem valósul meg gyepeink sorsa hasonlatos a múzeumok polcain heverő egykori használati eszközök sorsával. Az élőhelykezelés alkalmával a kaszálókról levágott széna évről-évre történő elégetése egy „ökológiai” nevelkedett, de rétgazdálkodó paraszt ősszel rendelkező emberben is rossz érzéseket ébreszt. Hiába éri el a célját a gyepterkezelés és hiába tapasztaljuk évről-évre, hogy ritka természeti értékeink fennmaradnak így, mégis a hiábavalóság és az élettelenesség érzése megmarad.

Irodalomjegyzék:

- Csíki Tamás: A Bódva-völgyi települések mezőgazdasági termelésének néhány vonása a kapitalizmus korában (1867-1944). In: Bodnár, M. – Rémiás, T. (szerk.) (1999): *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Gömöri Múzeum és Baráti Köre, Putnok. 191-234.
- Kelemen Judit (szerk.) (1997): *Irányelvek a füves területek természetvédelmi szempontú kezeléséhez*. TermészetBúvár Alapítvány Kiadó. Budapest. 1-388.
- Paládi-Kovács Attila (1979): *A magyarparasztság rétgazdálkodása*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1-542.
- Paládi-Kovács Attila: Népi gazdálkodás a Bódva-völgyében. Állattartás. In: Bodnár, M. – Rémiás, T. (szerk.) (1999): *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Gömöri Múzeum és Baráti Köre, Putnok. 235-312.
- Stefanie Schuster (1999): *Die Geschichte der Landnutzung von Jósvalő*. Diplomamunka – kézirat. 1-116.
- Sutherland, W.J. & Hill, D.A. (1995): *Managing Habitats for Conservation*. Cambridge University Press. Cambridge. 1-399.
- Szuhay Péter (1998): *Az Aggteleki-karszt falvainak szociográfiája*. In: Baross Gábor (Ed.): *Az Aggteleki Nemzeti Park*. Mezőgazda Kiadó. Budapest.
- Tóth Erika (1999): *Local Community Involvement in the Management of Cultural Landscape in the Transitional Zone in Aggtelek National Park and Biosphere Reserve*. In: Eisto, I. et al (Eds.): *Local Involvement and Economic Dimensions in Biosphere Reserve Activities*. Academy of Finland. Helsinki. 127-136.
- Vinczeffly Inre (szerk.) (1993): *Legelő és gyepgazdálkodás*. Mezőgazda Kiadó. Budapest. 1-400.

Szerző: Sz. Tóth Erika, botanikai felügyelő
 Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, 3758 Jósvalő, Tengerszem oldal 1.